

dr hab. Dorota Michulka, prof. nadzw. UWr

Wrocław, 10.01.2022

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Filologii Polskiej,

Pl. Nankiera 15b

50-140 Wrocław

dorota.michulka@uwr.edu.pl

Recenzja pracy doktorskiej mgr Jarosława Dobrzyckiego *Szkolne wyobcowanie. Inny Niziurski*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Beaty Mytych - Forajter (wraz z opieką promotorki pomocniczej - dr Karoliny Starnawskiej)

Rozprawa doktorska mgr Jarosława Dobrzyckiego, zatytułowana *Szkolne wyobcowanie. Inny Niziurski*, wpisuje się znakomicie w dyskusje na temat nowej funkcji, miejsca i roli literatury młodzieżowej we współczesnej rzeczywistości, w obszar zagadnień dotyczących relacji między literaturą a kulturą oraz tendencjami pedagogiczno – wychowawczymi wpisanymi w funkcjonowanie szkoły jako społecznej instytucji. Ponadto Doktorant koncentruje się – i słusznie – nad literackimi obrazami nauczycieli i uczniów oraz wprowadza do swoich rozważań postać ucznia - *outsidera* stawiając ważne pytania o figurę Innego, w obszarze zmieniającej się rzeczywistości społeczno- kulturowej i cywilizacyjnej. Odwołuje się również do zagadnień reprezentujących troskę o szkołę jako placówkę oświatową i uwzględnia pedagogiczne postawy nauczycieli, dzięki temu rozprawa doktorska P. Dobrzyckiego staje się także istotnym głosem w dyskursie o znaczeniu współczesnej edukacji humanistycznej – i szerzej - ważnym głosem w dyskusjach na temat nauczania podmiotowego z uczniem w roli głównej.

Rozważania Doktoranta zakorzenione są w obszarze badań literaturoznawczych, społecznych i pedagogicznych. Warto docenić także próby omówienia przez Pana Dobrzyckiego – tak istotne dla młodzieżowego odbiorcy mającego do czynienia z literackim światem złożonych charakterologicznie bohaterów - kwestie aksjologii, w tym świata wartości, empatii, refleksji etycznej czy kształtowania etycznych postaw wobec wyzwania skomplikowanej aksjologicznie rzeczywistości.

Praca liczy 343 strony wraz z obszerną bibliografią przedmiotową i podmiotową (s. 324 – 340) oraz streszczeniem w języku angielskim.

Dysertacja posiada przemyślaną oprawę metodologiczną, osadzona została w bogatej – interdyscyplinarnej literaturze przedmiotu, odnoszącej się zarówno do kwestii historycznoliterackich, literaturoznawczych, zagadnień wydawniczej recepcji literatury, krytyki literackiej, jak i socjologii, pedagogiki oraz psychologii.

Rozprawa podzielona została klarownie na trzy rozdziały o charakterze tematyczno – problemowym, w których pojawiają następujące zagadnienia: omówienie pełnej twórczości Niziurskiego dla dzieci i dorosłych oraz recepcja twórczości pisarza, temat przygody w twórczości dla dzieci i młodzieży (ze szczególnym uwzględnieniem utworów Alfreda Szklarskiego, Zbigniewa Nienackiego czy Adama Bahdaja), aspekty inności i obcości obecne w powieściach autora *Sposobu na Alcibiadesa* oraz zagadnienie władzy i kontroli (tu: np. donosicielstwo, system kar, sposób autokratycznego zarządzania szkołą przez kadrę pedagogiczną) w literackich obrazach szkoły. W rozważaniach swoich P. Dobrzycki podkreśla społeczne przemiany szkoły na przełomie XX i XXI wieku, omawia je w dysertacji w szerszych kontekstach społeczno- kulturowych (np. w nawiązaniu do myśli Michaela Foucault'a o opresyjności czy systemie penitencjarnym) oraz historycznych (np. w nawiązaniu do *Wspomnień niebieskiego mundurka* Wiktora Gomułickiego czy *Szatana z siódmej klasy* Kornela Makuszyńskiego).

W wywodzie Doktoranta wyróżniony zostaje literacki obraz bohatera, jego artystyczna kreacja ukazana w kontekście tożsamości Innego (np. w odniesieniu do kategorii „sobości” Paula Ricoeura), ewolucja, przemiany i metamorfozy bohaterów - nastolatków, ich postawy etyczne uwikłane w trudne relacje dorosły – dziecko, osadzone w dialogach pokoleń, temat nauczycielskiego nadzoru oraz – obraz jednostek nieprzystosowanych do szkolnej rzeczywistości.

W przekonujących filologicznie partiach analityczno – interpretacyjnych Autor dysertacji odnosi się do bogatej metodologii badań literackich i przywołuje szereg znaczących opracowań naukowych, w których omówiono walory edukacyjne powieści okresu PRL-u , ich literacką wyjątkowość oraz kulturową „przełomowość” (np. tekstów przynależnych do nurtu indiańskiego, które analizuje Sławomir Bobowski, podkreślając „bogactwo poznawcze ujęcia życia i kultury Indian północnoamerykańskich, zwłaszcza Indian Wielkich Równin i prerii” - *Nie tylko przygoda. Polskie powieści indiańskie dla młodzieży w perspektywie etnologicznej*, Wrocław 2012, s. 176). Należy zgodzić się również z komentarzem Urszuli Capały, która twórczość Szklarskiego przedstawia w następujący sposób: „Napisanie „Tomków” (...)

poprzedzone było długimi studiami nad fauną i florą opisywanych kontynentów, nad kulturą, obyczajami i życiem codziennym mieszkańców różnych krain. Szklarski absolutnie nie opiera się na obiegowych, utartych sądach o egzotycznych narodach, korzysta ze źródeł naukowych, nie więc dziwnego, że potrafi czytelnika zaskoczyć odmiennością opisów dalekich krain” (Dysertacja, s. 72).

Inny aspekt powieści okresu PRL-u, jak zaznacza P. Dobrzycki, odnaleźć można w twórczości autora kryminału dla młodzieży - Zbigniewa Nienackiego i opatruje tę partię swojego wywodu tytułem: „przygoda z historią”. Młody badacz podkreśla sensacyjność powieści o Panu Samochodziku oraz ich pomysłowość (np. „samochodzik”, przywodzi na myśl innowacyjne technicznie pojazdy brytyjskiego agenta Jamesa Bonda), sprawną i dynamiczną akcję, tajemnicę śledztwa, zagadki, aluzje literackie i kulturalne, przygody nieprawdopodobne i spiętrzone, prosty język przystępny dla młodego czytelnika, a nade wszystko – co istotne z perspektywy edukacyjnej, jak zaznacza Wojciech Żukrowski, powieści Nienackiego „ma(ją) też swoje wartości wychowawcze, ucz(a) spostrzegawczości, logicznego kojarzenia faktów, czujności politycznej, nawet szacunku dla techniki”, i dodaje, iż popularność czytelniczą swego cyklu zawdzięcza Nienacki „nie naukow(ym), treści(om), nie ideologi (i) i dydaktyzm (owi), lecz niezwykłym wydarzeniom, jakie ma szansę przeżyć każdy” (Dysertacja, s. 79; cyt za: W. Żukrowski, *Przygoda przygodzie nierówna*, „Nowe Książki”, 1968, nr 16).

Warto docenić także fakt, iż Doktorant z uwagą i krytyczną refleksją podchodzi do kwestii ocen, recenzji i opinii badaczy na temat twórczości poszczególnych pisarzy, przytaczając dla przykładu w kontekście powieści Nienackiego także głosy mniej aprobatywne, np. uwagi Przemysława Czaplńskiego, który nazywa utwory z cyklu Pana Samochodzika „łże – kryminałami” i twierdzi, że powieści Nienackiego używają kryminalnej fabuły „jako pretekstu dla rzeczywistej akcji rozgrywającej się poza powieścią” (P. Czaplński, *Młodzieżowy kryminał patriotyczny*. „Res Publica” 1989, nr 12, s.115), a łże - kryminał - zdaniem P. Dobrzyckiego „ma za zadanie (...) służyć ideologizacji czytelnika, choćby przez przeinaczenie historycznych zdarzeń” (Dysertacja, s. 80).

Bardzo sprawnie, konsekwentnie, przekonująco i z wnikliwym filologicznym zacięciem P. Dobrzycki omawia twórczość kolejnego pisarza – Adama Bahdaja sytuując jego utwory w obszarze „zagadnień lokalnych”, skoncentrowanych wokół „przygody na podwórku”. Przestrzeniami, w której bohaterowie przeżywają swoje przygody, stają się

zatem: domy mieszkalne, ulice, zaułki, stare baraki, opuszczone budynki, miejskie parki – miejsca przez bohaterów oswojone, udomowione, miejsca zabaw beztrudnego dzieciństwa, przestrzenie, w których wychowywali się chłopięcy bohaterowie powieści. Doktorant uwzględnia w swych rozważaniach dotyczących utworów Bahdaja także perspektywę narracyjną pisząc m.in. o dynamice akcji, o sprawnie skonstruowanej fabule, plastycznie ukazanym świecie przedstawionym i bogatych portretach psychologicznych nastoletnich bohaterów literackich (wyróżniając tu m.in. powieść *Do przerwy 0:1*).

Pomimo podkreślanych przez Pana Dobrzyckiego kontekstów społecznych utworów Bahdaja (w tym wyeksponowania przez pisarza obrazów dzieci „pozostawionych bez opieki, wykluczonych, szukających pomocy i akceptacji”, s. 85), w twórczości autora *Podróży za jeden uśmiech* udaje się dostrzec – co istotne dla wywodu całej dysertacji – „dziecięcy optymizm, który staje się najlepszą odpowiedzią na ponury świat socrealizmu” oraz szeroko nakreślony kontekst aksjologiczny, rozważania o wartościach i kwestie etyczne (w tym, m.in. ważna dla dojrzewających emocjonalnie nastolatków rówieśnicza przyjaźń, lojalność, uczciwość, życzliwość, bezinteresowna dobroć, szacunek dla dzielności, ale także spontaniczność, rywalizacja, zdrada oraz realizacja marzeń) (Dysertacja, s. 84 - 86).

Warto podkreślić, że w kontekście rozważań Doktoranta w odniesieniu do kwestii obrazów bohaterów, pojawia się ważna monografia na temat twórczości Bahdaja – opracowanie Elżbiety Kruszyńskiej *Między zabawą a dydaktyką. Literacka twórczość Adama Bahdaja dla dzieci i młodzieży*, Toruń 2017), w której toruńska badaczka, omawiając m.in. powieść *Stawiam na Tolka Banana*, pisze: „Bahdaj pokazał grupę nastolatków, którzy nie tylko przeszli diamentową przemianę, ile odkryli w sobie możliwości i dobro, dzięki autorytetowi Tolka Banana zmienili swoje zachowanie i zrzucili maski oraz pozory wymuszone przez środowisko i okoliczności zewnętrzne” (Dysertacja, s. 88).

Doktorant przechodząc płynnie do tematu głównego swojej pracy (s. 91) (czyli do twórczości Edmunda Niziurskiego) – wprowadza do swego wywodu nowy kontekst analityczno – interpretacyjny, czyli „przygody szkolne”, odwołując się m.in. do zagadnień społecznych i pedagogicznych, wątków sensacyjnych, kryminalnych i detektywistycznych oraz zagadnienia „przeżywania przygody”, która w konstrukcji fabularnej powieści, w reakcji nastoletnich bohaterów na nudę - uwidacznia się w twórczości Niziurskiego poprzez wyobraźnię, otwartość, intuicję, spontaniczność, ale także – wiedzę. Istotne dla zagadnień podjętych w dysertacji będą znowu kwestie społeczno – kulturowe, perspektywa pokazania

rzeczywistości czasów PRL-u, istotna dla wywodu poetyka codzienności oraz literackie obrazy chłopięcych bohaterów „zakorzenione” w realiach ówczesnej szkoły (o których Krzysztof Varga napisze: „zwykłych chłopaków z szarej polskiej szkoły”).

Varga pisząc o twórczości Niziurskiego, co znakomicie wydobyl Doktorant, stwierdził, że: „na tym polegał jego [Niziurskiego, dop. D.M] geniusz, że sięgnął po nasze życie, zwykłych uczniów zmagających się ze wszystkimi udrękami. Ubarwił je, nadał temu życiu nimb niezwykłości, pokazał, że może być życiem pełnym niesamowitych przygód, nawet jeśli rozgrywa się w zapyziałym polskim mieście” (K. Varga, *Księga dla starych urwisów. Wszystko, czego jeszcze nie wiecie o Edmundzie Niziurskim*, 2019).

W pracy Pana Dobrzyckiego, dobrze osadzony w metodologii badań, wyróżnia się rozdział poświęcony „obcości”, „swojskości” i tożsamości Innego. Młody badacz uwzględnia w tym miejscu rozważań znaczące prace o charakterze społeczno - kulturowym i pedagogicznym oraz opracowania dotyczące filozofii etyki czy psychologii, pisząc m.in. o niepewności, antagonizmach, nieporządku, chaosie czy konfrontacji (tu uwzględnia m.in. opracowanie M. Jarymowicz, *Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych. Eksperymentalne badania nad procesami różnicowania Ja – My –Inni*. W: *Tożsamość a odmiennność kulturowa*, red. P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska Peyre, Warszawa 1992, E. Aronsona, *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 2002, E. Nowickiej, *Swojskość i obcość jako kategorie socjologicznej analizy*, w: *Swoi i obcy*, red. E. Nowicka, Warszawa 1990, Z. Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa 1995 czy J. Kristevej, *Potęga obrzydzenia. Esej o wstręcie*, Kraków 2007) .

Równie ważny dla interdyscyplinarnych kontekstów pracy staje się, sprawnie i przekonująco napisany i dojrzałe metodologicznie opracowany rozdział poświęcony edukacji humanistycznej, szkole jako instytucji oświatowej, zagadnieniu władzy i kontroli, wychowaniu pedagogicznemu oraz aksjologicznie niekonsekwentnym i wątpliwym etycznie postawom nauczycieli. W tej części dysertacji P. Dobrzycki eksponuje także – co istotne z perspektywy zagadnienia szkolnej integracji uczniów – *outsiderów*, jednostki nieprzystosowane, wykluczone czy jednostki wyalienowane poszukujące autonomii (s. 250 – 290; s. 291- 317)). Doktorant omawiając poszczególne powieści Niziurskiego, w sposób przemyślany odwołuje się w tym miejscu rozważań do publikacji P. Bourdieu’a i J.C. Passerona *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania* (Warszawa 2006), pracy R. Tokarczyka *Autorytaryzm – dociekanie istoty pojęcia* („Historia i polityka”, 2009- 2010, nr

2-3) oraz W. Parucha *Autorytaryzm w Europie XX wieku: zarys analizy politologicznej cech systemu politycznego* (Annales Universitas Mariae Curie – Skłodowska, Sectio Politologia, 2009, nr 16/1) i pisze m.in. o przemocy symbolicznej, autorytarnym zarządzaniu, przymusie, dyscyplinie, represjach, buncie i oporze czy arbitralności przekazu, udowadniając przekonująco, że z kart utworów Niziurskiego wyłania się taki obraz placówki oświatowej, w której królują: „donosicielstwo, kary ośmieszające krnąbrne jednostki, a tym samym niszczące ich „ja”, autokratyczny styl bycia pedagogów, uważających wychowanków za „zepsutych” (...) [i że, dop. D.M.] szkoła to miejsce, gdzie trwa ciągła walka pomiędzy władzą (nauczyciele), a władanymi (uczniami), często prowadząca do zachwiania poczucia wartości młodego człowieka. Nie kreuje ona człowieka transgresyjnego, gotowego do wyjścia w dorosły, nieprzewidywalny świat...” (s. 315)

Analizy i interpretacje poszczególnych powieści Niziurskiego w kontekście społecznego obrazu szkoły przełomu XX i XXI wieku (np. *Największa przygoda Bąbla i Syfona...Szkolny lud, Okulla i ja...*) pokazują jednak, jak stwierdza słusznie Autor dysertacji, że „uczniowie, gdy chodzi o „walkę” z władzą, nie stoją na straconej pozycji. Pomimo słabości wynikającej z faktu, iż szkoła jest miejscem hierarchicznym, znajdują oni sposoby na wyjście niemal bez szwanku z wielu kłopotów czy opresji. Badania pokazały, że ścieżki prowadzące do spokojnego życia są różne, począwszy od podporządkowania się (niecałkowicie) prawu ustanowionemu przez nauczycieli, a skończywszy na swoistej grze z pedagogami” (s. 313).

W pracy zabrakło mi jednak opracowań, które wzmocniłyby aksjologiczną perspektywę interpretacji utworów, podjęłyby kwestie „literatury etycznie wrażliwej” i odesłałyby czytelnika do zagadnień związanych z kreacją artystyczną nastoletniego bohatera aksjologicznie zagubionego we współczesnej rzeczywistości, młodego bohatera uwikłanego w złożone etycznie kwestie, skomplikowane moralnie wybory, prac uwzględniających także kwestie portretów psychologicznych poszczególnych postaci (tu warto odnieść się do następujących opracowań: Grzegorz Leszczyński, *Kulturowy obraz dziecka i dzieciństwa w literaturze drugiej połowy XIX i w XX w.: wybrane problemy*, 2006 czy tegoż *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna net generacji*, 2010) oraz istotnej w kontekście badań literatury dla dzieci i młodzieży okresu PRL-u monografii Małgorzaty Chrobak *Bohater literatury dziecięcej i młodzieżowej z okresu PRL-u. Między kreacją a recepcją* (2019). Ponadto warto byłoby także (być może przygotowując książkę do druku?), wzmocnić partie analityczne w których pojawia się pojęcie dialogu pokoleń i odnieść się również do publikacji pedagogów

piszących o komunikacji interpersonalnej i świecie wartości, np. monografii Mirosławy Wawrzak – Chodaczek (red.), *Wartości w komunikowaniu*, 2009 czy teźe *Komunikacja interpersonalna i masowa. Wybrane teorie i praktyki*, 2017.

*****

Konkludując, magister Jarosław Dobrzycki używa dojrzałej naukowo polszczyzny oraz jasnego i klarownego stylu. Dysertacja doktorska młodego badacza ukazuje bardzo dobre przygotowanie merytoryczne Autora, charakteryzuje się rzetelnością i wnikliwością, jest bardzo dobrze przygotowana pod względem edytorskim, opatrzona została skrupulatnie opracowaną bibliografią oraz napisana została z zaangażowaniem i pasją. W swych rozważaniach Badacz próbuje umiejętnie łączyć szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, kompetentnie „integruje” swe historycznoliterackie interpretacje z obszarem badań pedagogicznych i socjologicznych wspierając je krytyką literacką, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy obraz problemu postawionego w temacie pracy.

Poziom naukowy dysertacji mgr Jarosława Dobrzyckiego zasługuje zdecydowanie na ocenę pozytywną, praca spełnia z naddatkiem ustawowe wymogi, z pełnym przekonaniem wnosząc więc o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dorota Michułka

